

УДК 378.147

ОМЕЛЬЯНЕНКО Світлана Віталіївна,
кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи, соціальної
педагогіки та психології, Центральноукраїнський
державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ СИТУАЦІЙ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Автор аналізує моделювання як метод формування професійної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи. В статті пропонуються види змодельованих професійних ситуацій за рівнем проблемності, способом створення, вираженістю суперечності, із врахуванням мети навчально-пізнавальної діяльності. Визначені умови ефективного моделювання професійних ситуацій у процесі підготовки фахівців із соціальної роботи.

Ключові слова: модель, моделювання, фахівці із соціальної роботи, професійні ситуації, професійно-орієнтовані навчальні дисципліни.

Постановка проблеми. Професійна підготовка майбутніх фахівців із соціальної роботи орієнтована на розв'язання складних спеціалізованих задач та практичних проблем у сфері соціальної роботи, що передбачає застосування певних теорій, технологій та методів соціальної роботи і характеризується комплексністю та невизначеністю умов. Одним із ефективних шляхів підвищення ефективності освіти майбутніх фахівців є моделювання ситуацій професійної взаємодії з клієнтами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моделювання розглядається на декількох рівнях: 1) «науковий метод непрямого (опосередкованого) дослідження об'єктів пізнання, безпосереднє вивчення яких з певних причин неможливе, ускладнене, неефективне чи недоцільне, через дослідження їхніх моделей – предметних, знакових чи мисленних систем, що відповідно відтворюють, імітують чи відображають певні характеристики (властивості, ознаки, принципи внутрішньої організації або функціонування» [1, с. 392]; 2) побудова моделі фахівця, як певного ідеалу, бажаного взірця людини, «належним чином підготовленого до ефективного виконання професійної діяльності і гармонійних відносин з іншими людьми» [2, с. 7] та як документа, що «розробляється у вищому навчальному закладі для кожної спеціальності, з якої ведеться підготовка фахівця, і максимально можливо мірою відображає сукупність вимог до характеру й рівня його професійної та соціальної компетентності, особистісного розвитку та якостей [3, с. 9].

Модель у педагогічному процесі – це не тільки відображення деякого стану педагогічної реальності, а й, як відзначає М. Вартофской, «форма діяльності, яка передбачається, репрезентація майбутньої практики й засвоєних форм діяльності» [4, с. 14].

Уміння моделювати, на думку В. Кушніра, є важливою частиною модельного мислення у студентів педагогічних навчальних закладів та педагогів: «Модельне мислення характеризується сприйманням неоднозначності репрезентантів-моделей складної педагогічної реальності, що відкриває шлях до онтологічного сприймання педагогічного процесу, можливості сприймання педагогами різних логік, підходів, парадигм у педагогічному процесі, виступає умовою становлення демократичного стилю педагога, загалом демократизації освіти» [5, с. 11].

Мета статті – представлення досвіду використання моделювання як методу формування професійної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. У пропонованій статті ми розглядаємо моделювання як метод навчання в закладі вищої освіти, що реалізується в процесі організації квазіпрофесійної діяльності (навчальної за формою і професійної за своїм наповненням). Моделювання у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи передбачає створення конкретних ситуацій професійної взаємодії фахівця із клієнтом, аналіз ситуації, прийняття рішення та його реалізацію в штучно створених умовах. Метод моделювання ми характеризуємо як проблемний метод навчання, оскільки будь-яка описана чи представлена у вигляді відеозапису ситуація із професійної діяльності містить певну суперечність, яку спочатку потрібно виявити, а потім визначити професійну задачу і знайти оптимальний спосіб її розв'язання.

Відповідно до рівня проблемності конкретних ситуацій для їх моделювання у процесі професійної підготовки ми пропонуємо такі види конкретних ситуацій: ситуації-ілюстрації, у яких студенти наводять приклади з основних тем навчальної дисципліни, в яких вже запропонований певний розв'язок і досягнута мета професійної діяльності; ситуація-вправа, в якій моделюється спосіб діяльності за наперед визначеним алгоритмом; ситуація-проблема, яка передбачає не лише аналіз причин виникнення певної ситуації, особливостей учасників взаємодії, а й визначення професійної задачі і відповідно до неї моделювання діяльності фахівця із розв'язання цієї задачі.

У процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін майбутніми фахівцями із соціальної роботи ми урізноманітнюємо змодельовані ситуації професійної діяльності за способом їх створення.

Зацікавлюють студентів ситуації несподіваності, коли вони ознайомлюються з фактами, що викликають подив, здаються парадоксальними, вражають несподіваністю.

Ситуації конфлікту вимагають від студентів подивитись на звичні події, факти, на власний досвід з іншого погляду, тому що нові факти, досвід вступають у протиріччя з усталеними науковими теоріями, уявленнями.

Метою застосування ситуацій припущення є доведення правильності чи хибності певної гіпотези, наприклад, у випадках з'ясування причин тієї чи іншої девіантної поведінки вихованця у зовні благополучній сім'ї.

Певні труднощі виникають у майбутніх фахівців у ситуаціях спростування, які передбачають ознайомлення із конкретним випадком та розв'язком проблемної задачі, що вже запропонований учасниками соціальної роботи, і цей розв'язок, на перший погляд, є вдалим; студентам же потрібно спростувати доцільність такого підходу.

У ситуаціях невизначеності майбутні фахівці стикаються із недостатньою кількістю даних для одержання оптимального розв'язку. Роботу у процесі моделювання таких конкретних професійних ситуацій ми організуємо у такій послідовності: студенти у процесі домашньої самостійної роботи підбирають опис випадку взаємодії фахівця соціальної роботи із клієнтом, наприклад, звернення мами підлітка до соціального педагога з проханням надати їй допомогу у вихованні сина, тому що вона боїться за своє життя через його погрози. На занятті студент, який підготував цей опис, представляє ситуацію від імені мами, яка звернулася до соціального педагога. У процесі аналізу ситуації студенти приходять до висновку, що недостатньо інформації, що отримана від мами, для прийняття конкретного розв'язку, тому для отримання додаткової інформації необхідно поспілкуватися із підлітком та його оточенням. Відповідно розробляється перелік питань, які доцільно з'ясувати, і на основі припущення про можливі відповіді моделюються ймовірні наступні дії соціального педагога.

Ситуація вибору створюється у тих випадках, коли студентам пропонується обрати правильний розв'язок із ряду можливих і відомих їм та обґрунтувати свій вибір.

Всі ситуації, що ми моделюємо у процесі вивчення професійно-орієнтованих навчальних дисциплін майбутніми фахівцями із соціальної роботи, можуть бути як очевидно вираженою суперечністю, так із неявно вираженою суперечністю. Зазначимо, що студенти

швидше включаються в аналіз та розв'язання професійних задач із явно вираженою суперечністю, зразу ж чітко визначають проблему. В ситуаціях з неявно вираженою суперечністю потрібно додатковий час і зусилля для того, щоб побачити суперечність і сформулювати задачу, яку потрібно розв'язати.

Оскільки у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи повинна формуватися інтегральна компетентність, як здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі соціальної роботи і характеризується комплексністю і невизначністю умов, то у процесі моделювання ситуацій професійної діяльності, на нашу думку, доцільно передбачати можливість розгляду декількох варіантів дій, прийняття рішень, використання методу моделювання конкретних ситуацій з недостатніми даними чи із зайвими даними.

У нашому досвіді ефективним є урізноманітнення ситуацій для моделювання професійної взаємодії із урахуванням мети навчально-пізнавальної діяльності: на прогнозування, на оптимізацію, на формалізацію.

Моделюючи ситуації з метою прогнозування студенти передбачають і аналізують наслідки прийняття тих чи тих рішень, що дозволяє виявити найбільш важливі зв'язки, пояснити та конкретизувати вже наявні прийоми та правила, тобто відбувається логічне міркування про те, як би відбувалися певні явища або процеси, якщо б вдалося створити умови, які не здійснені у цей момент.

Моделювання ситуацій на оптимізацію стимулює студентів до аналітико-синтетичної діяльності, коли потрібно обґрунтувати найбільш ефективне рішення при даних умовах. У цьому разі ми пропонуємо опис зовні однієї і тієї ж ситуації, проте вона може відбуватися при різних умовах, наприклад, перша умова – клієнтами є підлітки, з якими фахівець вже працював; друга умова – клієнтами є підлітки, з якими фахівець ще не був знайомий; третя умова – клієнтами є підлітки, які не знайомі один з одним; четверта умова – клієнтами є підлітки, які знайомі один з одним і мають дружні стосунки.

Завдання на формалізацію виконуються на завершальному етапі моделювання професійних ситуацій, коли студентам пропонується на основі розглянутих різних ситуацій скласти схему циклу управління процесом підготовки й прийняття рішення у соціальній роботі або розробити схему дій соціального працівника в різних ситуаціях із врахуванням таких аспектів: переваги, недоліки, можливості та загрози.

Під час моделювання конкретних професійних ситуацій наголошуємо на структурі квазіпрофесійної діяльності, що враховує специфіку наступної професійної діяльності фахівця із соціальної роботи: 1) цільовий компонент, що передбачає розуміння студентами доцільності конкретної ситуації, її значення в майбутній професійній діяльності; 2) теоретичний компонент – осмислення теоретичних знань, які необхідні для розв'язання завдань професійної діяльності; 3) діяльнісно-практичний включає розробку алгоритмів розв'язання виробничих завдань, вміння та навички, що потрібні для успішної самореалізації, формування власного професійного досвіду; 4) оцінно-рефлексивний компонент, який спрямований на розвиток здатності аналізувати виконувану діяльність, критично її оцінювати й виправляти власні прорахунки, порівнювати прогнозований і одержаний результати та корегувати їх, виробляти ціннісне ставлення до отримуваних знань.

Моделюючи ситуацію професійної діяльності, відображаємо такі компоненти діяльності фахівця із соціальної роботи: 1) суб'єкти соціальної роботи; 2) об'єкти соціальної роботи; 3) середовище; 4) мотиви об'єктів соціальної роботи (наприклад, прагнення отримати допомогу) і суб'єктів соціальної роботи (наприклад, надати допомогу сім'ї, яка опинилася у складних життєвих обставинах чи прагнення якісного та своєчасного виконання професійних обов'язків); 5) мета соціальної роботи; 6) спосіб та процес діяльності, що включає комбінацію операцій професійної діяльності, перелік взаємопов'язаних дій, спрямованих на ефективне виконання професійної діяльності і отримання бажаного результату; 7) засоби, досвід фахівця у роботі з клієнтами певної категорії, а також предмети

навколишньої дійсності, що виконують допоміжну функцію при досягненні поставленої мети; 8) результат діяльності фахівця із соціальної роботи.

З метою формування професійних компетентностей важливо здійснювати системне моделювання професійних ситуацій, що передбачає розгляд кожної ситуації не в ізольованому вигляді, а у зв'язку з іншими фрагментами та навколишнім середовищем, поєднує минуле, теперішнє і майбутнє фрагмента професійної взаємодії.

Ефективність моделювання ситуацій професійної взаємодії фахівця і клієнта у процесі вивчення професійно-орієнтованих навчальних дисциплін визначається саме тим, наскільки доцільно розроблена модель дії в конкретній ситуації, на основі чого сформульований висновок щодо застосування теоретичних знань у практичній діяльності, узагальнення розробленого алгоритму дії на інші випадки. У процесі моделювання особливого значення набуває завдання виявлення динаміки стану об'єкта під дією різних факторів, що є особливо важливим у процесі соціально-педагогічної діяльності, адже соціальний педагог, фахівець із соціальної роботи має розуміти наслідки прийняття певних рішень, їх вплив на формування особистості.

Полегшує процес прийняття рішення під час моделювання ситуацій професійної взаємодії фахівця із соціальної роботи та клієнтів створення певного аналітичного чи графічного опису цієї взаємодії, що є деякою найпростішою моделлю, яка може бути розширена і перетворена у структурну схему, що характеризує алгоритм діяльності у певній сукупності розв'язання професійних завдань.

Важливо аналізувати не лише результат обговорення, а й процес обговорення: наскільки студент уміє працювати в єдиному проблемному полі, коли роботи на занятті імітує механізм прийняття певного рішення у професійній діяльності, його аргументації з урахуванням думки інших.

Успішність застосування моделювання професійних ситуацій залежить і від того, наскільки викладач здатний до стимулювання діяльності студентів, володіє достатньою кількістю інформації щодо альтернативних способів розв'язування проблем, що виникають у професійній діяльності фахівця із соціальної роботи, вміє переносити акцент на співтворчість викладача і студента, окремого студента з групою студентів, адекватно діє, коли у процесі моделювання виникають способи розв'язання професійних задач, що ніким не очікувалися, здатний генерувати запитання, фіксувати відповіді, підтримувати дискусію у процесі організації роботи в малих групах, створюючи доброзичливу атмосферу, що передбачає вільне висловлювання кожним учасником свого бачення проблеми та способів її вирішення.

Досвід використання моделювання ситуацій професійної взаємодії у процесі професійної освіти майбутніх фахівців із соціальної роботи засвідчив високу його результативність: студенти вчаться виділяти варіанти правильних і помилкових розв'язків, обирати критерії знаходження оптимальних рішень; формується вміння встановлювати ділові та професійні контакти, ухвалювати колективні рішення, усувати конфлікти; реалізується виховний потенціал майбутніх фахівців з позиції формування особистісних якостей таких як: толерантність до думок інших, навички професійного спілкування, здатність працювати в групі, аргументувати й відстоювати власну думку, брати на себе відповідальність за прийняте рішення. Студенти усвідомлюють значущу властивість моделювання, яка полягає в тому, що одна й та ж модель може описувати різні ситуації, різні процеси реальної практичної діяльності. Це, в свою чергу, сприяє узагальненню та систематизації великого обсягу знань, які отримують студенти з різних навчальних дисциплін, ефективному опануванню теоретичним змістом і практичними навичками. У процесі моделювання майбутні фахівці мають можливість багаторазово відтворювати закономірності соціальної роботи, що створює умови для перетворення їх в активних суб'єктів освітнього процесу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Моделювання розглядається нами як метод навчання, що передбачає створення конкретних ситуацій професійної взаємодії фахівця із клієнтом, аналіз ситуації, прийняття рішення та його реалізацію в штучно створених умовах. Різноманітність видів конкретних ситуацій професійної взаємодії фахівця із соціальною роботою та клієнта сприяє перетворенню студентів в активних суб'єктів освітнього процесу. Результатом застосування такого методу професійної освіти є усвідомлене засвоєння знань та формування здатності діяти в різноманітних ситуаціях професійної діяльності. Моделювання у процесі професійної підготовки наближує навчальний процес до реалій практичної діяльності.

Список використаних джерел

1. Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. – 751 с.
2. Пономарьов О. С. Моделювання діяльності фахівця: навч.-метод. посібник / О. С. Пономарьов, Н. В. Серєда, М. К. Чеботарьов. – Х.: НТУ «ХПІ», 2015. – 58 с.
3. Пономарев А. С. Модель специалиста как источник выбора и обоснования содержания профессионального образования / А. С. Пономарев. – Х.: НТУ «ХПІ», 2006. – 58 с.
4. Вартофской М. Модели. Репрезентация и научное понимание / М. Вартофской. – М.: Прогресс, 1998. – 506 с.
5. Кушнір В. А. Системний аналіз педагогічного процесу: методологічний аспект. – Кіровоград, 2001. – 348 с.

References

1. Filosofskiy entsiklopedichniy slovník (2002). [*Encyclopaedia of Philosophy*]. K.: Abris, 751 p. [*in Ukrainian*].
2. Ponomarov, A.S. (2015). Modeliuvannia diialnosti fakhivtsia: navch.-metod. posibnyk [*Specialist's activity modelling*]. Kh.: NTU KhPI, 58 p. [*in Ukrainian*].
3. Ponomarev, A.S. (2006). Model spetsialista kak istochnik vyibora i obosnovaniya sodержaniya professionalnogo obrazovaniya [*Specialist's model as a choice source and content explanation of professional training*]. Kh.: NTU KhPI, 58 p. [*in Russian*].
4. Vartofskoy, M. (1998). Modeli. Rerezentatsiya i nauchnoe ponimanie [*Model. Representation and scientific comprehension*]. M.: Progress, 506 p. [*in Russian*].
5. Kushnir, V.A. (2001). Systemnyi analis pedahohichnoho protsesu: metodolohichnyi aspekt [*Systematic analysis of pedagogical process: methodological aspect*]. Kirovohrad, 348 p. [*in Ukrainian*].

OMELIANENKO Svitlana, candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Social Work, Social Pedagogics and Psychology, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

PROFESSIONAL SITUATION MODELLING IN THE PROCESS OF SOCIAL WORK SPECIALIST TRAINING

Abstract. *The author analyzes modelling as a forming method of professional competence of social work specialists. Modelling in the process of social pedagogics future specialists' training provides creating the situations of specialist's professional interaction with a client, situation analysis, decision making and its implementation in artificially created conditions. Modelling method is characterized as a problem method of training.*

The author offers types of simulated professional situations depending on the level of a problem (situations-illustrations, situations-exercises, situations-problems), development mode (situations of unexpectedness, situations of conflict, situations of assumption, situations of rejection,

situations of uncertainty, situations of choice), contradiction evidence (with explicit contradiction, with implicit contradiction), taking into account the aim of educational and cognitive activity (to predict, to optimize, to formalize).

The conditions of effective modelling of professional situations in the process of social work specialist training are described: the use of various types of definite situations for professional activity modelling; the record of professional activity structure in the process of quasi professional activity arrangement; systematic modelling of professional situations: a high level of pedagogical skill of a teacher who is capable to transfer to co-authorship of a teacher and students.

Modelling of professional interaction situations in the process of professional training of future social work specialists showed high level of effectiveness: in the modelling process students have the opportunity to reproduce repeatedly social work regularity, which creates conditions for their transformation into active players of educational process.

Key words: *model, modelling, social work specialists, professional situations, professionally oriented academic subjects.*

*Одержано редакцією: 02.02.2018 р.
Прийнято до публікації: 14.02.2018 р.*